

УДК 378.14.047: 373.3

**ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ
ДО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ЗАСАДАХ
ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ПІДХОДУ**

Прокоф'єва М.Ю.

*Республіканський вищий навчальний заклад
«Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)
Євпаторійський інститут соціальних наук*

У статті розкриваються компоненти системи формування педагогічної рефлексії майбутнього вчителя, процесуально-технологічні особливості та провідні прийоми і методи, спрямовані на актуалізацію потенційних можливостей студентів у процесі підготовки до педагогічної діяльності.

Ключові слова: педагогічна рефлексія, система формування педагогічної рефлексії майбутнього вчителя.

**ФОРМИРОВАНИЕ РЕФЛЕКСИВНЫХ УМЕНИЙ
БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ
К ОБУЧЕНИЮ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ
ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ПОДХОДА**

Прокофьева М.Ю.

В статье раскрываются компоненты системы формирования педагогической рефлексии будущего учителя, процессуально-технологические особенности и ведущие приемы и методы, направленные на востребование потенциальных возможностей студентов в процессе подготовки к педагогической деятельности.

Ключевые слова: педагогическая рефлексия, система формирования педагогической рефлексии будущего учителя.

**THE PROCESS OF THE FUTURE TEACHERS' REFLEXIVE
SKILLS FORMING IN THE GROUNDING SYSTEM FOR YOUNGER
PUPILS' EDUCATION ON THE PRINCIPLES OF DIFFERENTIATED
APPROACH**

Prokofieva M.

The article presents the components of the system of future teachers' reflection formation. It reveals the procedural-technological peculiarities and the chief methods aimed at bringing into use students' capabilities in the process of their training for the future teaching.

Keywords: pedagogical reflection, the system of future teachers' reflection formation.

Постановка проблеми. Успіх реформування освіти в Україні значною мірою залежить від готовності вчителя початкових класів до професійної діяльності. Важливі державні документи Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Закон України «Про загальну середню освіту», Закон України «Про освіту», Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Державна програма «Вчитель», визначаючи стратегію та основні напрями розвитку освіти в Україні, висувають досить високі вимоги до вчителя початкових класів.

Аналіз досліджень і публікацій із теми. Слід зауважити, що дослідженням питань професійної та загальнопедагогічної підготовки вчителя займалися О. Абдуліна, А. Алексюк, Ф. Гоноболін, І. Зязюн, М. Євтух, Ю. Кулюткін, В. Лозова, Н. Ничкало, О. Савченко, Л. Спірін, Г. Сухобська, С. Сисоєва, Г. Троцько, Л. Хомич, М. Фрумкін, Н. Шайденко. В умовах соціально-економічних змін, коли підвищуються вимоги до професійної підготовки фахівців, їхньої професіоналізації, набувають особливого значення властивості професійної рефлексії як процесу становлення та розвитку професійної свідомості й самосвідомості, набуття ключових компетентностей, необхідних для успішного функціонування в сучасному світі (Н. Бібік; Н. Глуханюк; В. Гордієнко, О. Деркач, Н. Кузьміна, А. Маркова, О. Савченко та ін.).

Розгляд сучасних тенденцій проблематики рефлексії у психології та педагогіці показує, що чимало досліджень присвячено розви-

тку рефлексивної свідомості на різних етапах онтогенезу (М. Варбан, А. Виногородський, В. Слободчиков, Т. Яблонська). В останні роки збільшилася кількість публікацій, у яких рефлексія постає не лише як суттєвий компонент будь-якого процесу, а й як предмет спеціального вивчення (А. Виногородський, Н. Гуткіна, І. Мельничук, І. Пономаренко). Експериментальному аналізу зазначеного феномена присвячені роботи Н. Галкіної, А. Зака, В. Зарецького, В. Романенко, С. Степанова.

Сучасні вітчизняні й російські науковці (М. Алексеєва, В. Бондар, Т. Болотова, М. Боритко, І. Зязюн, Л. Красюк, Ю. Єригін, В. Пікельна, Є. Ромашкова та ін.) схиляються до визнання рефлексії як специфічної форми теоретичної діяльності, спрямованої на осмислення своїх власних дій.

Мета статті – охарактеризувати процесуально-технологічні особливості та провідні прийоми і методи, спрямовані на актуалізацію потенційних можливостей студентів у процесі підготовки до навчання молодших школярів на засадах диференційованого підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати педагогічної практики, наші власні спостереження свідчать про те, що багато студентів педагогічних ВНЗ заявляють про бажання реалізувати себе, про значущість для них власної індивідуальності. Та, на жаль, у навчальній діяльності до 1/3 студентів досить часто не в змозі оцінити свої особистісні та професійні якості, реалізувати поведінкову Я-концепцію. Ми схильні пояснити це недостатнім розвитком у студентів необхідних здібностей і відсутністю відповідних умінь (здатності самоаналізу і самооцінки, уміння рефлексувати, порівнювати свій досвід і потенціал з досвідом і потенціалом інших людей та ін.). В основі цих проблем – недоліки професійно-педагогічної підготовки, коли студент виступає об'єктом масового процесу педагогічного відтворення.

Погоджуючись з С. Будниковою, вважаємо, що рефлексії майбутніх педагогів слід вчити спеціально [2]. Зробити це можна шляхом демонстрації рефлексивного аналізу з боку викладачів і стимуляції діалогу і дискусії, що вимагають розуміння, прийняття, а також критики та оцінки. Розуміння, яке демонструють учасники обговорення, допомагає студенту побачити себе очима іншого, з боку. Діяльність студентів, спрямована на оволодіння зразками рефлексивного аналізу, що вима-

гають осмислення і розуміння діяльності іншого, стимулює власне самосвідомість і самоаналіз, вдосконалення себе.

Розвиток педагогічної рефлексії педагога – це багатомірний, багаторівневий процес, свого роду технолого-педагогічна система, яка ґрунтується на технолого-діалогічній взаємодії всіх учасників навчальної діяльності, діагностиці результатів процесу розвитку. Вона реалізується в навчальній практиці як сукупність методів, форм, засобів навчання, спрямованих на розвиток рефлексивних знань і вмій учнів, їхніх аналітичних здібностей, пізнавальної активності.

Досягти цього дозволяють чотири обов'язкових етапи рефлексивних дій, що реалізуються в процесі навчання. Структура етапів процесу навчання – це своєрідне ядро системи розвитку педагогічної рефлексії вчителя. Це такі етапи: самовизначення в навчальному процесі, навчальні дії, рефлексія і реконструкція дії, рефлексія всього навчального процесу, відповідно до яких і в рамках яких здійснюється процес освоєння структурних компонентів педагогічної рефлексії через операції оцінювання, осмислювання, системної рефлексії.

Основними структурними елементами процесу, які зумовлюють процес розвитку педагогічної рефлексії майбутнього педагога, є: діагностика стану як самого процесу розвитку, так і його результатів, рівня розвитку педагогічної рефлексії вчителя; корекція процесу навчання рефлексії; проблемно-дослідницький характер навчання.

З урахуванням цього загальними критеріями розвитку педагогічної рефлексії виступають: посилення позитивної мотивації до професійно-особистісного самопізнання, саморегуляції і саморозвитку; зміни ціннісного ставлення педагога до себе і своєї майбутньої професійної діяльності; підвищення рівня педагогічної рефлексії вчителя; технологізація процесу рефлексивної діяльності.

На основі аналізу теоретичних робіт і власного педагогічного досвіду ми визначили основні психолого-педагогічні умови, що сприяють розвитку рефлексії та можуть бути реалізованими в рамках навчального процесу.

Найбільш значущими початковими внутрішніми (психологічними) умовами (передумовами) розвитку рефлексії у студентів виступають: 1) прагнення до усвідомлення, осмислення, переосмислення дійсності; 2) наявність уявлень про зміст і структуру рефлексивної діяльності,

її цілі та завдання; 3) сформованість інтелектуальних операцій – операціональної бази рефлексивних дій; 4) уявлення себе як активного суб'єкта рефлексивного акту, дії, діяльності.

Зовнішні педагогічні умови проектуються і реалізуються педагогом у процесі навчання. Ми виділяємо ключові положення, що лежать в основі такого проектування: 1) розвиток рефлексії можливий лише в процесі спеціально-організованої рефлексивної навчально-пізнавальної діяльності студентів; 2) освітній процес повинен будуватися з опорою на рефлексивний досвід студентів; 3) рефлексивне навчання передбачає вихід особистості в активну дослідницьку (рефлексивну) позицію стосовно до своєї діяльності, до себе як її суб'єкту, до свого досвіду з метою аналізу, осмислення, переосмислення, перетворення реальності; 4) вихід в рефлексивну позицію відбувається в результаті виникнення актуально усвідомлюваних студентом протиріч, коли колишній досвід не забезпечує подолання цих протиріч і потрібно його переосмислення, перетворення, реконструкція або нарощування нового досвіду; 5) необхідними умовами виникнення утруднень (актуально усвідомлюваних протиріч) є: а) спеціально сконструйоване цілісне рефлексивно-розвивальне середовище, що володіє високим ступенем невизначеності (незавершеність сюжету, недостатність інформації) і потенційної багатоваріативності, тобто багатством можливостей (невизначеність стимулює пошук власних орієнтирів, багатоваріативність забезпечує можливість пошуку); б) організоване рефлексивне управління навчально-пізнавальної діяльності студентів; б) основою успішного управління є цілеспрямована рефлексивна взаємодія викладача і студентів.

У концепціях розвитку професійної рефлексії особлива увага приділяється методам активного навчання та методам актуалізації рефлексії. Зокрема, пропонуються такі шляхи розвитку рефлексії: методи вирішення різноманітних завдань з проблемно-конфліктним змістом; методи, що забезпечують структурування ситуації або проблеми і дозволяють проаналізувати дану ситуацію як зміст значно ширшого контексту; спілкування з реальним або ідеальним значущим «іншим»; методи групової психотерапії (групові дискусії та ін.); методи організації спільної діяльності в процесі рішення навчальної задачі; методи і прийоми з розвитку рефлексії в процесі спілкування з експеримен-

татором; методика включеного конфлікту; метод цілеспрямованого формування організованого розумового міркування в ході колективного здійснення мислительної діяльності; метод проблематизації та ідеалізації; прийоми дистанціювання і децентрації; метод психодрами; рефлексивні ігри, що припускають виділення багаторівневого рефлексивного плану свідомості; організаційно-діяльнісні ігри; екзистенційно-креативні ігри; інноваційні та організаційно-навчальні ігри; рольові та імітаційні ігри; театралізації (пантоміма, педагогічний театр, театр абсурду); образотворча і літературна творчість та ін.

Висновки. Професійна рефлексія вчителя являє собою процес усвідомлення, осмислення і переосмислення проблем професійної діяльності, висунення і використання засобів їх усвідомленого подолання у процесі розв'язання професійно-педагогічних завдань, вибір відповідних способів та стратегій, що є адекватними природі педагогічної діяльності і відіграють внутрішню активність її суб'єкта.

Перспективами подальших розвідок є розроблення методів актуалізації рефлексії як компоненту готовності майбутніх учителів до професійної діяльності.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бизяева А.А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия / А.А. Бизяева. – Псков: ПГПИ им. С.М. Кирова, 2004. – 216 с.
2. Будникова С.П. Психологические условия становления профессиональной позиции у будущих педагогов: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / С.П. Будникова. – Тула, 2002. – 22 с.
3. Вачков И.В. Структура профессионального самосознания учителя / И.В. Вачков // Школьный психолог. – 2000. – № 3, 5, 13.
4. Зельцерман Б.А. Мастерская открытий. Опыт альтернативного образования / Б.А. Зельцерман. – Рига: Педагогический центр «Эксперимент», 1995. – 208 с.
5. Шеститко Н.В. Готовность учителя к формированию рефлексивных умений младших школьников / Н.В. Шеститко // Адукацыя і выхаванне. – 2002. – № 11. – С. 66 – 72.